

Dītrihs Andrejs Lēbers,

Ķīles universitātes un Kalifornijas universitātes
profesors emeritus, juridisko zinātņu doktors

«Bēra» lieta Latvijas PSR Valsts drošības komitejā (1961-1990)

Tallinas konferences rīkotāji lūdza man pastāstīt par savu LPSR Valsts drošības komitejā izveidoto lietu. Tas nav viegli. Lieta glabājas Rīgā, Latvijas Republikas Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā. Tā aptver gandrīz 30 gadus. Tās apjoms ir divi sējumi — 800 lapas. Uz vākiem nosaukums: «Operatīvās izstrādes lieta «Bērs»». Bērs — tas esmu es. Nezinu, kādēļ man dots šāds segvārds. Droši vien to izdomāja Maskavā.

Kad 1994. gadā uzzināju, ka mana lieta ir saglabājusies, griezos Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā un saņēmu atļauju iepazīties ar šo lietu. Darbā mani iesaistīja kā konsultantu. Acis nepaceļot, lasīju astoņas stundas no vietas, aizmirsu par pusdienām. Man šie dokumenti bija atklājums. Pārņēma dažādas izjūtas: šoks, izbrīns, ziņkārība. Tagad pagājuši jau trīs mēneši un es uz Bēra lietu raugos daudz mierīgāk.

Lietā ir norāde, ka «vadošais orgāns» (головной орган) Bēra lietas izstrādē ir Maskavas apgabala VDK, jo Maskava bija mans mērķis, kad 1957. gadā pirmo reizi devos uz Padomju Savienību. Nākošo reizi ceļoju uz Maskavu 1961. gadā. Tas bija brauciens zinātnieku apmaiņas ietvaros; Maskavā pavadīju gandrīz gadu. 1977. gadā vēlreiz dzīvoju Maskavā nepilnu gadu. Vairākkārt braucu turp arī uz īsāku laiku.

Padomju Savienībā pētīju dažādus padomju tiesību aspektus. 1966. gadā sāku Rietumu universitātēs pasniegt salīdzināmās tiesības. Viena šā priekšmeta sastāvdaļa bija padomju tiesības.

Padomju Latviju pirmo reizi apmeklēju 1961. gadā. Ar šo gadu datēta arī mana Rīgas lieta. Kādēļ braucienam izvēlējos tieši Latviju, nav grūti saprast. Latvija ir mana dzimtene — esmu dzimis Rīgā 1923. gadā un uzaudzis šajā pilsētā.

Protams, es nevaru izstāstīt visu šīs divsējumu lietas saturu. Tur dokumentētas daudzas manas dzīves epizodes 30 gadu garumā. Tātad jāizdara atlase. Sākumā pakavēšos pie lietas no arhīvniecības viedokļa, tad pastāstīšu par VDK darbu, par pamatu ņemot dokumentus, kas savākti par Bēra lietu, bet noslēgumā centīšos novērtēt to, kas saistīts ar Bēra lietu.

Bēra lieta VDK darbības sistēmā

1. Lietas noformējums

Lietā 1961. gadā ievadīta kā operatīvās atlases lieta — DOP (no krievu val. saīsināti ДОП — *дело оперативной подборки*) vai vienkārši OP. Šī lietu kategorija bija paredzēta ārzemniekiem. Par PSRS pilsoņiem tika iekārtotas operatīvās pārbaudes lietas (*дело оперативной проверки*). 1978. gadā Bēra lieta kļuva par DOR (no krievu val. saīsināti ДОР — *дело оперативной разработки*), t. i., par operatīvās izstrādes lietu. Tā bija jauna, parasti aktīvāka lietas izstrādes stadija. Igaunijā, kur Bērs «vairākus gadus atradās redzeslokā», DOP paralēli tika iekārtota 1988. gadā.

Uz divsējumu lietas vākiem Rīgā norādīts orgāns, kas nodarbojas ar šo lietu [Latvijas PSR] — VDK 1. nodaļa, un lietas nosaukums ir «Operatīvās izstrādes lieta Nr. 873 «Bērs»». Materiāli sakārtoti hronoloģiskā secībā, t. i., dokumenti, kas saņemti pēdējie, atrodas lietas beigās. Visas lapas ir numurētas. Trīs reizes numerācija sāka no jauna. Ir izveidots dokumentu iekšējais apraksts. Pielikumi ievietoti paketēs, kas arī ir iešūtas lietā. Lietas beigās nav «apliecinoša ieraksta», jo tā nav pabeigta un apraujas pēc 1990. gada 23. februāra telegrammas no Maskavas. Fakts, ka lieta nav pabeigta, izskaidro, kāpēc nav norādīts tās

glabāšanas laiks. Ne vienmēr tiek atzīmēta slepenības pakāpe. Uz svarīgākajiem dokumentiem redzams grifs «Pilnīgi slepeni» (*совершенно секретно*).

Lietā iešūts daudzveidīgs dokumentu klāsts — ziņojumi, uzziņas (*справки*), apkopojoshi pārskati (*сводки*), direktīvas (*установки*), pieprasījumi (*запросы*), sarakste, telegrammas — parastās un šifrētās, aizpildītas veidlapas, plāni, fotogrāfijas, shēmas, laikrakstu izgriezumus un pārtvertās korespondences kserokopijas. Lielākā daļa dokumentu nāk no Latvijas PSR VDK un no Maskavas centra, atrodami arī tādi, kas atsūtīti no Igaunijas PSR, Lietuvas PSR, Moldāvijas PSR un Ļ. eņingradas apgabala Valsts drošības komitejas un VDK karaspēka daļām.

2. Operatīvie tehniskie pasākumi

Lai pārbaudītu novērojamo personu, VDK rīcībā bija liels tehnisko līdzekļu arsenāls. Atsevišķu «operatīvās tehnikas» veidu apzīmēšanai tika lietoti šo vārdu saīsinājumi. Tā, acīmredzot, radies arī nosaukums «litera pasākumi» (*литерные мероприятия*). Lietā minēta ārējā novērošana *n/n* (no krievu val. saīsināti *нн* — *наружное наблюдение*). Ar to nodarbojās «operatīvie pilnvarotie», kas saņēma

uzdevumus no Bēra «kuratoriem». Tie bija VDK kadru darbinieki, parasti ar augstāko izglītību. Viņi bija izgājuši arī speciālu mācību kursu. Par ārējās novērošanas rezultātiem viņi iesniedza «arkorojošus pārskatus» (сводка).

С (Сергей) — *Sergejs*. Telefonsarunu noklausīšanās un ierakstīšana magnetofona lentē;

Д (Дмитрий) — *Dmitrijs*. Slepna kratīšana, piemēram, viesnīcas numurā.

О (Ольга) — *Olga*. Slepna novērošana telpā ar videokameras palīdzību.

З (заказ) — *pasūtījums* — noklausīšanās restorānā ar mikroфона palīdzību, sarunu ierakstot magnetofona lentē.

3. Operatīvie aģentūras pasākumi

Operatīvais aģentūras darbs tika uzdots daudziem darbiniekiem. Bēra lietā figurē šādas ziņotāju kategorijas:

aģenti — viņus aģentūras tīklā iesaistīja pēc vervēšanas un sadarbības iesnieguma uzrakstīšanas, to parakstot. Aģenti atskaitījās, iesniedzot «uzziņas» (справки);

arhīva aģenti — no aktīvas sadarbības atbrīvotie aģenti, kurus iespējams iesaistīt darbā no jauna;

uzticības personas (доверенное лицо) — traša cilvēku kategorija, kas sadarbojās ar VDK. Cik zināms, uzticības personas saskaņā ar viņu ieņemamajiem amatiem bija atbrīvotas no sadarbības līguma parakstīšanas.

Padomju resoros strādājošos nomenklatūras darbiniekus par aģentiem nevēvēja, viņi ar VDK varēja sadarboties kā uzticības personas. Aģentu un uzticības personu ziņojumus pieņēma viņu kuratori — VDK kadru darbinieki. Parasti tas notika «як» — *konspiratīvajā dzīvoklī* (no krievu val. saīsināti як — *явочная квартира*). Ziņojumi bieži tika noformēti mašīnrakstā uz lapas ar galviņu. Aģentus varēja arī «izslēgt», piemēram, kā «balstu» jeb par izvairīšanos no uzdevumu izpildes.

Daļa aģentu lietā figurē ar īsto vārdu, citiem doti segvārdi. Tos atšifrēt nebija grūti. Bija divi pārsteigumi. Pārējos jau pirms tam turēju aizdomās, ka tie ir VDK tuvu stāvoši cilvēki.

Aģentūras tīkls ir jāatšķir no VDK kadru darbiniekiem. Ar Bēru nodarbojās dažāda ranga darbinieki:

štata darbinieki — ieņem savus amatus VDK aparātā, kas sastāv no daļām, nodaļām un citām administratīvām struktūrvienībām. Ar Bēra lietu nodarbojušies dažāda ranga darbinieki — no leitnanta līdz generālim;

operatīvie pilnvarotie — (sarunval. «operi») — VDK štata darbinieki, kas pilda operatīvos uzdevumus, piemēram, nodarbojas ar ārējo novērošanu. Par savu darbu viņi iesniedza «arkorojošus pārskatus» (сводки);

darbinieki ar aizsegu — cilvēki, kas ieskaitīti ārpus VDK sistēmas izveidotu resoru personālsastāvā un strādā reāli pastāvošu amatu aizsegā, piemēram, Ārējo sakaru nodaļās. Viņi veidoja tā saucamo «aktīvo rezervi».

Saskaņā ar Latvijas Republikas 1994. gada likumu par

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

ОТДЕЛ
(информационно-аналитический)

ДЕЛО ОПЕРАТИВНОЙ РАЗРАБОТКИ

№ 873

"БЭР"

(номер или наименование дела)

Арх. № _____

Фонд _____

Начато 22 03 1978 г.

Закончено " " " 1978 г.

Том № 1

В _____ тома

менты из "Бэра" лиетас вāкс, 1.сэјумс

pic-1.1pp

Bēra lietas vāks. 1.sējums.

sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu, neizpaudivšu Bēra lietā figurējušo aģentu un citu personu vārdus.

4. Bēra «kuratoriem»

Bēra lietu sāka Maskavā Otrajā Galvenajā pārvaldē, kuras funkcijās ietilpa pretizlūkošana. Latvijā šo uzdevumu pildīja 2. nodaļa. Maskavas Pirmā Galvenā pārvalde, kas nodarbojās ar izlūkošanu, 1978. gadā sāka jaunu lietu, kurai tika pievienoti jau esošie materiāli. Latvijā šai Maskavas Pirmajai Galvenajai pārvaldei atbilda 1. nodaļa.

Ar Bēra lietu nodarbojās dažādas apakšnodaļas, kas tika apzīmētas ar cipariem vai burtiem. Bez detalizēti izstrādātas šīs organizācijas shēmas nav viegli izprast apakšnodaļu kompetenci. Skaidrs, ka svarīga loma bijusi 7. nodaļai, kas veica ārējo novērošanu. Lietā ir arī dokumenti no Uzskaites un arhīvu nodaļas (УАО), kas, acīmredzot, identiska 10. nodaļai. Izmantoti arī Informācijas un analīzes nodaļas dienesti (ИАО) un Operatīvo uzziņu kartotēka (ОСК). Daži litera saīsinājumi (ОСП, СИФ u. c.) lietā nav atšifrēti.

Bēra lietas izstrādes trīs stadijas

Bēra lieta skaidri saskatāmas trīs stadijas.

1. Pirmā stadija (1961 - 1977) — pārbaude (проверка)

Pasākumi balstās uz aizdomām par spiegošanu. Ir atzīme: «No Pirmās Galvenās pārvaldes saņemtas ziņas, ka Bērs ir saistīts ar Vācijas Federatīvās Republikas izlūkdienu». Kā redzams no citas piezīmes, šo informāciju sūtījis Vācijas Demokrātiskās Republikas tieslietu ministrs. Man nav bijis nekādu sakaru ne ar šo ministriju, ne ar VDR vispār. Bet atceros, ka 1960. gadā Sofijā piedalījies kādā kongresā, kur bija arī grupa VDR juristu. Es viņiem šķitu aizdomīgs, un, acīmredzot, viņi deva «signālu». No savas puses varu vienīgi apliecināt, ka ne ar vienu izlūkdienu neesmu sadarbojies un arī pašreiz nesadarbojos.

Bērs tika pakļauts «aktīvai» pārbaudei. Notika gan ārējā novērošana, gan novērošana viesnīcas numurā, tika noklausītas telefonsarunas, izdarītas slepenas kratīšanas. Reiz Bērs ieskatījās savas vecmāmiņas mājā Vecrīgā. Mājā notika kapitālais remonts, iedzīvotāji bija pārcelti citur. Ziņojumā tajā vietā, kur runāts par māju Vecrīgā, ar roku pierakstīts: «Varbūt slēptuve?». Radiem un paziņām sūtītās atklātnes Bērs iemeta pastkastītēs dažādās Rīgas vietās. Lietā atradās to kserokopijas.

Tika pārbaudīti Bēra kontakti Rīgā. VDK gandrīz visas personas ir identificējusi, dažas izsaukusi uz pārrunām. Pētīts arī Bēra paziņu loks Rīgā pirms kara, kad viņš vēl mācījās skolā. Lietā ir dažas ziņas par šo cilvēku darbību pēc kara. Pārbaudīti cilvēki, ar kuriem Bērs sarakstījās. Viņa sakari ir sistematizēti uzskatāmu shēmu veidā, kas pievienotas lietai.

Tā kā es nekādas ar izlūkošanu saistītus uzdevumus Latvijā neveicu, visi VDK pasākumi palika bez rezultātiem. Aizdomas neapstiprinājās, bet, acīmredzot, neviens no VDK darbiniekiem neuzdrošinājās izdarīt nepieciešamos secinājumus un uzņemties atbildību par tiem. Pagāja 16 gadi, līdz drošības orgāni mainīja kursu Bēra lietā.

2. Otrā stadija (1977 - 1982) — ietekmēšana (оказание воздействия)

1977. gadā Bēra lieta pārgāja jaunā stadijā. Maskavas VDK Pirmās Galvenās pārvaldes 12. nodaļa nolēma izmainīt Bēra lietas virzienu. Orgāni sagatavoja pasākumus, kas bija virzīti uz «ietekmēšanu».

Šim lēmumam ir sava priekšvēsture. Gatavoju juridisko daļu memorandam par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. 1975. gadā Helsinkos, kur notika Eiropas Drošības un sadarbības apspriede, šis memorands tika pasniegts visām dalībvalstīm. Iniciatīvas organizatore bija Pasaules Brīvo latviešu apvienība ar centru Vašingtonā.

Tas, ka es piedalījies memoranda sastādīšanā, kļuva par iemeslu kompleksa un detalizēta pasākumu plāna izstrādei Bēra lietā. Plānu sagatavoja Maskavas VDK orgāni kopā ar Latvijas PSR kolēģiem. Tā mērķis bija «ideoloģiskā audzināšana» un Bēra darbības «neitralizācija». Plāns aizņem piecas lappuses, to apstiprinājis ģenerālmajors L. Avdjukevičs — Latvijas PSR VDK priekšsēdētājs.

Plāna centrā — Bēra tikšanās organizēšana ar Rīgā no Maskavas iebrukušo apakšpulkvedi — Pirmās Galvenās

pārvaldes darbinieku. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija bija izstrādājusi programmu Bēra uzturēšanās laikam Rīgā. Tās ietvaros pirmā tikšanās notika vienā no akadēmijas kabinetiem, otrā — viesnīcā. Mans sarunu biedrs izmantoja iebiedēšanas taktiku. Bēra pārmetumi sakarā ar manu uzvedību Padomju Savienībā, tika minēti piemēri, kā es esot «launprātīgi izmantojis» padomju instanču viesmīlību. Par «pierādījumu» kalpoja no ārējās novērošanas ziņojumiem iegūtie dati. Mani apvainoja sadarbībā ar organizācijām, kuras finansē (tā apgalvoja VDK) Rietumu izlūkdienu, piemēram, «Samizdata» arhīvs Minhenē un jau minētā Pasaules Brīvo latviešu apvienība Vašingtonā. Man uzdeva jautājumu par saistību ar kāda filatēlista slepkavību Rīgā, kura papīros bija atrasta mana adrese. Šajā lietā it kā bijis iekļauts arī kāds mans paziņa, kas bijis «naidā» ar noslepkavoto. Pamatojoties uz šiem «k/m» (kompromitējošajiem materiāliem), izskanēja draudi «aizliegt iebrukšanu PSRS».

Turpmākajās dienās kolēģi no Latvijas zinātnieku aprindām sāka runāt par manu piedalīšanos Helsinku memoranda sastādīšanā un ieteica pārtraukt sadarbību ar latviešu emigrācijas organizācijām. Bija skaidri redzams, ka kolēģi rīkojas saskaņā ar uzdevumu. Bēra lieta parāda, ka visa šī darbība, pat detaļas, jau iepriekš bija fiksētas ģenerālmajora L. Avdjukeviča parakstītajā pasākumu plānā.

Plāns bija virzīts uz to, lai sagatavotu augsni Bēra ietekmēšanai. Es aizstāvējos, minēju pretargumentus un, neraugoties uz spiedienu no visām pusēm, neko nesolīju. Tomēr es labi sapratu, ka man draud aizliegt iebrukšanu Padomju Savienībā. Tas kaitētu manām profesionālajām un personīgajām interesēm Baltijā. Censdamies izvairīties no tāda konfrontējoša pavērsiena, es neatteicos turpināt «sarunas» (беседы). Taču brīdināju, ka man kā valsts ierēdnim ir jāpaziņo savai priekšniecībai par piedalīšanos konspiratīva rakstura sarunās. Lietā ir redzams, ka mans sarunu biedrs no VDK šim argumentam ir piešķīris zināmu nozīmi. Protams, ka es par notikušo ziņoju kompetentiem orgāniem ASV, pēc tam arī VFR izlūkdienu.

Tikšanās ar VDK darbinieku turpinājās gan tajā pašā gadā Maskavā (pēc atgriešanās no Rīgas), gan nākamajās trīs reizēs, kad ierados PSRS. Rīgas lietā tas netiek atspoguļots. Piebildīšu tikai, ka šīs sarunas ar laiku zaudēja savu draudīgumu, jo «kompromitējošo materiālu» iedarbība bija izsmelta. Tomēr sarunas nezaudēja savu antagonistisko raksturu. Pēdējā tikšanās notika 1982. gadā. VDK nebija mani ne ietekmējusi, ne piespiedusi sadarboties. Es savukārt biju izvairījies no iebrukšanas aizlieguma.

3. Trešā stadija (1982 - 1990) — izpēte (изучение)

1982. gadā sākās trešā stadija Bēra lietā, kuras mērķis, VDK valodā izsakoties, bija Bēra «izpēte». Pamatojoties uz aģentūras ziņojumiem, drošības orgāni pieņēma, ka Bērs uztur plašus sakarus ar ietekmīgām valsts, sabiedriskām un zinātniskām aprindām Eiropā un Amerikā. Tādēļ arī Bērs tika uzskatīts par «ieinteresētības objektu» (объект заинтересованности).

Lietā iekļauta šifrēta telegramma no Maskavas ar ieteikumu laikā, kad Bērs uzturas Maskavā, pielikt viņam aģentu «K» no Latvijas. Iespējams, drošības orgāni domāja, ka viesim no dzimtās Latvijas Bērs pastāstīs par saviem

sakariem. Lai «izpētītu» Bēru, bija arī mēģinājumi iesūtīt aģentus Bēra vadītajā Ķīles universitātes institūtā stažieru aizsegā. Apspriesta iespēja uzdot pa Rietumeiropu ceļojošam aģentam apmeklēt Bēru viņa mājā Hamburgā. Tomēr VDK neizdevās īstenot nevienu no šiem plāniem.

Pārējie lietas materiāli, kas attiecas uz pēdējiem astoņiem gadiem, atspoguļo rutīnas darbu. Turpinās Bēra novērošana un kontaktu pārbaude. Ienāk pieprasījumi no dažādām iestādēm. Atbildot uz tiem, LPSR VDK bieži vien izmanto jau iepriekšējos gados savāktos materiālus. Pēdējais dokuments lietā datēts ar 1990. gadu.

Tādas īsumā ir Bēra lietas «izstrādes» trīs stadijas.

VDK veikto pasākumu vērtējums

VDK orgāni mani vērtēja daudzus gadus. Tagad pienākusi mana kārtā novērtēt VDK darbu, protams, tikai attiecībā uz Bēra lietu un no 1994. gada skatu punkta raugoties.

1. Operatīvi tehniskie pasākumi

«Litera» pasākumi notika augstā profesionālā līmenī. Man bija aizdomas, ka viesnīcā notiek telefonsarunu noklausīšanās. Ārējo novērošanu es kaut kādā veidā jutu, bet skaidri pamanīju tikai divas, trīs reizes, piemēram, kad daudzdzīvokļu nama kāpnēs man sekoja operatīvais pilnvarotais. Nemanīju ne slepeno kratīšanu, ne videokameru viesnīcas numurā.

Tomēr drošības orgāni pieļāva arī kļūdas.

Rīta maiņas sākums

Reiz apmeklēju vasarnīcu rajonu Rīgas tuvumā, kur agrāk vasarās dzīvoja mana ģimene. Izbraucu agrā rīta stundā. Izlūku rīta maiņa vēl nebija ieradusies darbā, un todien es paliku bez «astes». Lietā ir dokuments, kas rāda, ka nākošajā rītā izlūku maiņa ieradusies jau pulksten 6.30, tātad stundu agrāk kā parasti.

Tomēr diletants

Raksturīga ir ārējās novērošanas (aiziet no tās es centos tikai retos gadījumos) rezultātu analīze. Šie fakti ir fiksēti ziņojumos, taču dažādos laikos tiem dots atšķirīgs tulkojums. Pirmajā lietas izstrādes stadijā VDK ir devusi slēdzienu, ka Bēram ir ārējās novērošanas atklāšanas iemaņas, tātad viņš ir mācīts, kā no tās atbrīvoties. Otrajā lietas izstrādes stadijā šim faktam dots cits vērtējums. Darbinieki, kas analizē Bēra izturēšanos, ir izdarījuši secinājumu, ka Bēra mēģinājumiem atklāt operatīvo sekošanu ir diletantisks raksturs.

Varu apliecināt, ka šajā lietā es tiešām esmu

Совершенно секретно 4

Экз. № —

СССР
КОМИТЕТ
Государственной безопасности
ПРИ МИНИСТРАХ СССР
Главное управление
отдела 1061.
№ 2/10-334
г.р. Москва

НАЧАЛЬНИКУ 2 ОТДЕЛА КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ ЛАТВИЙСКОЙ С С Р -
ПОЛКОВНИКУ

ТОВ. _____
г. Рига

Нами разрабатывается ЛЕБЕР / Loeber / Дитрих Августович, 1923 года рождения, уроженец г. Риги, латыш, подданный ФРГ.

ЛЕБЕР прибыл в СССР из ФРГ в январе 1961 года для прохождения десятимесячной стажировки на юридическом факультете МГУ.

По агентурным и другим данным, ЛЕБЕР до 1940 года проживал в г. Риге, а после установления в Латвии Советской власти бежал в Польшу, откуда вскоре вместе с семьей переехал в Германию. После этого ЛЕБЕР проживал в США, где окончил Колумбийский университет, Голландии и ФРГ, проживая в ФРГ, издавал сначала в Мюнхене, а позднее в Гамбурге журнал антисоветского толка, на страницах которого сотрудничали изменники родине из числа граждан Советского Союза и стран народной демократии.

В 1957 г. ЛЕБЕР посетил Советский Союз в составе группы туристов из ФРГ, на которую, по данным ПГУ КГБ при СМ СССР, возлагалось установление связи с некоторыми нашими учеными сбор сведений о деятельности институтов Академии Наук СССР.

В настоящее время из ПГУ КГБ при СМ СССР получены новые сведения о причастности ЛЕБЕРА к разведорганам ФРГ.

Информация в ИАО
№ 21366 11
12

«Nami razrabativajetsa..» («Mēs izstrādājam lietu»). 1961.gads.

СМ Латв. ССР
ОТДЕЛ

НАЧАЛЬНИКУ 2 ОТДЕЛА КГБ ПРИ СМ ЛССР
ПОДПОЛКОВНИКУ ТОВ.

Сов. секретно
Экз. № _____

Исполнитель ТОВ. _____

Отдел 2-й

сентябрь 1966 г.

СВОДКА № 4.

и/н за 21 октября 1966 г.

За объектом под кличкой „ЛЕБУС“

и/н велось с 8 часов
до 23-х часов

В 8 часов было выявлено, что „Лебус“, имея при себе портфель, ушел из гостиницы в 7 часов 30 минут, т.е. до начала наблюдения.

Зиņojums par ārējo novērošanu Rīgā. 1966.gads.

diletants un neko mācījies neesmu. Bet kļūdainie spriedumi un pieņēmumi pirmo 16 Bēra lietas izstrādes gadu laikā neliecina par VDK aparāta kompetenci šajā jautājumā.

Pretrunas faktu analizē, iespējams, ir izskaidrojamas ar tā laika politisko atmosfēru. Drošības orgāni atradās ienaidnieka tēla ietekmē. Bērs tika uzskatīts par pārstāvi no pretinieka nometnes, un tas traucēja saskatīt lietu īsto būtību.

1939. gada slepeno protokolu pieejamība

Neraugoties uz valstī pastāvošo aizdomīgumu, VDK ne vienmēr ievēroja modrību. Bēra gadījumā, acīmredzot, var runāt par zinātnes pasaules neizpratni. Par to liecina šāds gadījums. Baltijā es izdalīju vienas savas grāmatas autoreksemplārus. Tajā bija ietverts Molotova - Ribentropa pakta 1939. gada slepeno protokolu teksts. Pāri robežai grāmatas vedu, uzrādot vēstules, kurās Baltijas bibliotēkas un arhīvi lūdž atsūtīt šā izdevuma bezmaksas eksemplārus. Nav izslēgts, ka slepeno protokolu teksts, kas Padomju Savienībā pirmo reizi tika publicēts 1988. gadā vienā no Igaunijas avīzēm, Baltijas valstīs kļuva zināms, tieši pateicoties šiem manis atvestajiem grāmatas eksemplāriem.

2. Operatīvie aģentūras pasākumi

Drošības orgāni visādi centās pielikt Bēram savus aģentus. Bija skaidrs, ka to institūciju ārējo sakaru nodalās, kas uzņem viesus no ārzemēm, galvenokārt strādāja VDK darbinieki. Izrādās, ka vienā Bēram Rīgā rīkotajā pieņemšanā 1977. gadā piedalījās tikai VDK aģenti, uzticības personas un štata darbinieki. Atrados burtiski viņu ielienkumā. Šim mērķim kalpoja arī man sagatavotā «reglamentējošā programma» (регламентированная программа).

Kapu plāksnes un grāmatas

Operatīvie pilnvarotie, kas nodarbojās ar ārējo novērošanu, par visu redzēto ziņoja gandrīz mehāniski, neatkarīgi no faktu svarīguma. Kādā pārskatā ir dokumentēts, kā es apmeklēju Rīgas kapus, kur apglabāti mani ģimenes locekļi. Fiksēti visi uzraksti uz kapu plāksnēm, pie kurām biju apstājies.

Savu kuratoru vietā es tolaik būtu pievērsis uzmanību materiāliem, kurus iegādājos un glabāju viesnīcas numurā. Tie varētu dot priekšstatu par manām zinātniskajām interesēm un tēmām, pie kurām strādāju. Šķiet, ka zinātnes sfēra VDK darbiniekiem bija sveša un tādēļ arī palika ārpus uzmanības loka.

Politizētā zinātne

Lai gan pastāvēja VDK apakšnodaļa, kas speciāli sekoja, kā strādā Padomju Savienības pētniecības centri Rietumos, tomēr VDK speciālisti acīmredzot tā arī palika ideoloģiskās cīņas postulātu gūstā. Raksturīgi ir ziņojumi par Ķīles universitātē sarīkoto konferenci, kas notika 1987. gadā — Baltijas valstu lielo pārmaiņu rītausmā. VDK darbinieks — apakšpulkvedis — uzskatīja, ka konference bijusi «mēģinājums izstrādāt jaunu metodiku Baltijas pētniecībā». Bet kā redzams no lietai pievienotās programmas, konference bija veltīta reģionālisma problēmai Baltijā. Kā konferences organizētājs un vadītājs es zinu, ka konferences dalībnieki necentās izstrādāt nekādu «jaunu metodiku». Analizējot konferenci, VDK kadri nespēja atbrīvoties no priekšstata, ka zinātnieki vadās no kaut kādu instanču metodiskajiem norādījumiem.

Ziņojuma izmantošana

Aģentūras ziņojumi ne vienmēr tika maksimāli izmantoti. Ilustrācijai minēju vienu no interesantākajām «uzziņām». VDK uzticības persona, kas lieliski orientējās Latvijas problēmās, ziņo par tikšanos ar Bēru. Sarunas laikā uzdots jautājums, vai Bērs uzskata sevi par «baltieti» vai Vācijas pilsoni. Bēra atbilde ir viennozīmīga: pirmām kārtām Bērs sevi uzskata par baltieti. Tā arī fiksēts ziņojumā.

VDK darbinieks — Bēra lietas kurators — pievērsis uzmanību šai atbildei, taču vēlāk neviens pie šī jautājuma nav atgriezies un nav centies to izmantot. Šķiet, tas vēlreiz norāda uz VDK orgānu nespēju iedziļināties sava novērojamā pasaulē.

Ziņojumu pārbaude

Atkarībā no saņemta uzdevuma un «avota» domāšanas veida, aģentu iesniegtie ziņojumi ir daudzveidīgi. Atšķirīgs ir ne tikai ziņojumu stils un izklāsta detaļas, bet arī aģentu centība, vērīgums un, protams, informācijas precizitāte.

Ziņojumu atbilstība īstenībai netika sistemātiski pārbaudīta. Bet tikko minētajā uzticības personas ziņojumā ir atzīme: «Salīdzināt [...] ar operatīvās tehnikas materiāliem». Tas nozīmē, ka ziņojums jāsalīdzina ar uzticības personas un Bēra magnetofona lentē fiksēto sarunas stenogrammu. Dažas lapas tālāk lietā iešūta šī stenogramma.

Sākot ar 1985. gadu, aģenta atskaišu veidlapas augšdaļā parādās aile «Vērtēšanas indeksi» (индексы оценки). Te paredzēta vieta atbildei par informācijas avotu un ticamības pakāpi. Tiesa, Bēra lietā šī aile netika aizpildīta. Bija aģenti, kas savos ziņojumos manipulēja ar faktiem un spriedumiem, tēlojot sevi par izcilieem izlūkiem.

Zīmīgi, ka pat Padomju Latvijas Valsts arhīvs (Centrālais Valsts Oktobra revolūcijas arhīvs — *Red.*) dažreiz sniedza nekonkrētas ziņas par neatkarīgās Latvijas iedzīvotājiem. Bija raksturīga tendence nomelnot «šķiras ienaidniekus» un tādējādi izdabāt varas iestādēm.

Efektivitātes kontrole

VDK darba efektivitāti kontrolēja priekšniecība, t. i., resora iekšējās instances. Ārpusresora kontrole pār VDK bija uzdots PSKP, taču tā aprobežojās ar VDK darba pārbaudi vispārējos vilcienos. Tātad vietā ir jautājums par to VDK atskaišu objektivitāti, kuras tika iesniegtas augstākstāvošajiem orgāniem. Bēra lietas materiāli spilgti liecina, ka pastāvēja centieni pārspīlēt savus nopelnus un izpušķot padarītā darba rezultātu.

Uzdevumu ētiskā puse

Interesants ir jautājums par VDK darba ētiku. Reiz kāds aģents saņēma uzdevumu uzzināt Bēra iebraukšanas datumu no savas bijušās sievas. Citreiz kāda kolhoza priekšsēdētājam uzdeva izdibināt kādas ģimenes radniecības saites, ar kuru Bērs bija ticis Maskavā. Būdam VDK uzticības persona, priekšsēdētājs devās uz Rīgu, lai izpildītu uzdevumu. Bet viņš atradās delikātā situācijā: vajadzīgo informāciju varēja pateikt tikai priekšsēdētāja mātē. Ziņojumā ir atzīmēts, ka ar māti «notikusi šifrēta saruna» (Провел зашифрованную беседу), taču nekas nav minēts par to, kā juties dēls, pildot VDK uzdevumu.

3. «Audzināšanas pasākumu» vērtējums

Par «audzinošās iedarbības» mēģinājumu lietā ir atrodams Latvijas PSR VDK darbinieka ziņojums, kurā ir viena saistoša detaļa. Tā raksturo VDK darbinieku domāšanas veidu.

1977. gadā Rīgā, sarunājoties ar Bēru, Maskavas pulkvedis kritizēja Rietumos veiktos pētījumus par disidentu kustību Padomju Savienībā. Tajā brīdī ienāca viesnīcas oficiants, un VDK darbinieks viņam pajautāja, vai Padomju Savienībā esot disidenti. Protams, ka sekoja noliedzoša atbilde. Ziņojumā par šo sarunu lasāms šāds komentārs:

«Ideoloģisko audzināšanu (ja neskaita tikšanās un mūsu aģentūru) Bērs ir guvis maz. Tomēr ideoloģiskā audzināšana var dot ātru efektu (piem., saruna ar restorāna kalpotāju)».

Ziņojuma autors, acimredzot, uzskatīja, ka viena restorāna oficianta domas var dot «ātru efektu» un pārliecināt Bēru, kas pats bija publicējis rakstu par «samizdatu» ar daudzām atsaucēm un ticamiem avotiem.

Kurss uz «ideoloģisko audzināšanu» un Bēra darbības «neitralizāciju» atbilst ideoloģiskās audzināšanas darbam, kādu veica padomju pilsoņu vidū. Taču attiecībā uz zinātnieku, kuram Rietumos ir konstitūcijās fiksētas tiesības uz vārda un zinātnisko brīvību, šāda pāraudzināšana ir bezperspektīva. Piespiešanai zinātniskajā darbā ir maza nozīme. Kas attiecas uz mani, tad VDK spiediens nemainīja ne mana darba virzienu, ne saturu. Bet bija jāpaiet pieciem gadiem, lai drošības orgāni pārliecinātos, ka šādi iedarbošanās pasākumi nedod vēlamu rezultātu.

ав/2	Секретно Экз. № 1	295
Есть! NSV Riikliku Julgeoleku Komitee	Начальнику I отдела КГБ ЛССР полковнику	
Министер государственной безопасности Эстонской ССР		
Первый отдел	г. Рига	
11 СЕНТЯБРЯ 1987 г. в.л. № 1/532		
Tallinn — Tallin		
О программе конференции		
Для возможного учета в работе направляем проект программы проведения конференции по прибалтийским проблемам, которая состоялась с 9 по 11 июня 1987 года в западногерманском городе Киле.		
По имеющимся оперативным данным основным организатором этой конференции являлся известный Вам научный сотрудник Кильского института экономики <u>Дитер ЛОББЕР</u> , который занимался и рассылкой приглашений участникам. В целом конференции была политкой правых представителей "ост-форшунга" из Балтийской исторической комиссии выработать новую методику исследований по Прибалтике и советской проблематике. Однако правые во главе с про-		
Начальник I отдела КГБ Эстонской ССР полковник		
Издано 11.09.87 03465		

Конференция по Балтийским странам КИЛЕ. 1987 год.

VDK darbības juridiskais pamats

1. VDK darbības normatīvā regulēšana

Atklātībai paredzētajos normatīvajos aktos PSRS VDK darbība tika regulēta ārkārtīgi nepietiekami. 1977. gadā pieņemtajā PSRS Konstitūcijā bija noteikts, ka valsts drošības nodrošināšanu pārzina federatīvie orgāni un ka viņa nodots Ministru Padomes kompetencē (73. pt. un 131. pt.). Darbojās Nolikums par VDK, taču tas bija slepens. Padomju Savienībā netika publicēti nopietni izdevumi par VDK juridisko statusu, tikai dažās mācību grāmatās atrodamas nelielas nodaļas. Vienā no tām norādīts, ka VDK ir tiesīga izmantot «administratīvās ietekmēšanas pasākumus» (меры административного воздействия) (Милько Ю. Советское административное право. Москва, 1970,— стр. 85).

2. Pilsoņu aizsardzība pret VDK pasākumiem

Pret VDK pasākumiem PSRS pilsoņiem nebija efektīvas aizsardzības. Drošības orgāni bieži vien ierobežoja savu pārbaudes un izstrādes objektu tiesības. Piemēram, viņiem atteica dienesta paaugstinājumu, nepiešķīra dzīvokli, neļāva apmeklēt ārzemes. Šiem pasākumiem bija diskriminējošs raksturs.

Iniciatīva par tiesību ierobežošanu nāca no VDK

darbinieku puses, bet drošības orgāni nepieņēma atklātus lēmumus, kas būtu pārsūdzami administratīvā kārtā vai tiesā. VDK darbojās netieši un slepeni, par saviem instrumentiem izmantojot citus resorus. Dažādu institūciju kara daļas un vietējie varas orgāni «ieklausījās» (прислушивались) VDK ieteikumos, kurus parasti darīja zināmus telefoniski.

Konstitūcijā pasludinātās pilsoņu pamatiesības neveidoja efektīvu barjeru pret VDK darbību. Piemēram, operatīvās tehnikas «litera» pasākumi nerēķinājās ar dzīvokļa neaizskaramības tiesībām, korespondences un telefonsarunu noslēpumu sargāšanu (PSRS Konstitūcija 55. pt. un 56. pt.). VDK darbība nebija pārsūdzama, un iedzīvotāji bija neaizsargāti.

Neaizsargāto personu lokā ietilpa arī ārzemnieki, kas atradās Padomju Savienības teritorijā. VDK nekāds šķērslis nebija 1966. gada starptautiskā cilvēktiesību konvencija, kuru Padomju Savienība ratificēja 1976. gadā. Tā ietver vispārējus formulējumus un pieļauj ierobežojumus. Piemēram, tiesības uz domu brīvu izpausmi var tikt ierobežotas, «lai aizsargātu valsts drošību». Konvencija ir kompromisu rezultāts, jo tās teksta izstrādāšanā piedalījās arī PSRS.

Pēcvārds

Bēra dēļ tika iedarbināta milzīgā valsts mašīna un traucēti cilvēki, kas valsts drošību neapdraudēja. Lai veiktu savus uzdevumus, VDK un tās ziņotāji ieguldījuši neskaitāmas darba stundas uz valsts budžeta rēķina. Taču iegūtais rezultāts ir niecīgs. Faktiski lieta beidzas ne ar ko.

Tā ir lietas viena puse. Tā vērsta uz pagātni. Domājams, ka svarīgāka ir otra puse — tā skar šodienu un vērsta uz nākotni.

Šī otrā puse ir sabiedrība, kurā VDK ir darbojusies un kura atklājas Bēra lietas lasītājiem. Tā laika sabiedrība no zemes

nav pazudusi. Tā turpina eksistēt jaunā vidē. Materiāli abos sējumos liecina par to, kādā pakāpē iedzīvotāji tolaik bija saistīti ar VDK orgāniem. Tas attiecas uz visdažādākajiem sabiedrības locekļiem, arī uz zinātnes un augstskolu aprindām. No cilvēciskā viedokļa raugoties, šī sadarbība ir saprotama un daudzos gadījumos piedodama. Bet attīrīties no padomju mantojuma ir ļoti svarīgs uzdevums, kura risināšanā nav viegli atrast tainīgu ceļu.

No krievu val. tulkojusi I. Andersone

Publicēts ar Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (Rīga) piekrišanu.

Teksta pamatā ir referāts, kuru autors nolasījis 1994. gadā Tallinā rīkotajā seminārā par «VDK arhīviem Baltijas zemēs». Tulkojums iespiests saziņā ar semināra rīkotāju — Igaunijas Arhīva departamentu.

D. Loeber

Sache von «Bērs» in dem Komitee für Staatssicherheit der LSSR (1961-1990)

Zusammenfassung

Dem Artikel liegt der Vortrag zugrunde, der vom Autor im 1994 organisierten Seminar in Tallin «Archivalien des Komitees für Staatssicherheit in Baltischen Staaten» gehalten wurde. Im Dokumentationszentrum zur Erfassung der Folgen des totalitären Regimes der Republik Lettland lagert die Sache «Bērs». «Bērs» ist der Deckname, den die Tschekisten dem Professoren der Universität Kiel, Doktor der Rechtswissenschaften, Dietrich A. Loeber, gegeben haben. Viele Jahre wurde er vom KGB verfolgt. Der Artikel enthält zahlreiche Dokumente über Lebensepisoden von D. Loeber, die sich über 30 Jahre erstrecken. Am Ende des Artikels gibt der Autor eine Auswertung von den Ereignissen, die mit der Sache «Bērs» unmittelbar verbunden sind.